

Volume 8, Issue 7, July 2021, p. 233-245

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3010>

ArticleHistory:

Received

14/06/2020

Received in revised form

14/06/2021

Available online

28/07/2021

JUSTICE PARTY IN TERMS OF BIRTH THEORIES, PARTY TYPOLOGIES AND INSTITUTIONALIZATION APPROACH

DOĞUŞ TEORİLERİ, PARTİ TİPOLOJİLERİ VE KURUMSALLAŞMA YAKLAŞIMI AÇISINDAN ADALET PARTİSİ

Oğuzhan Avcı¹

Abstract

With the first military coup in the history of the Republic of Turkey (May 27, 1960), the democratic political system was interrupted in a short time. After holding the administration for about twenty-one months, the army allowed the establishment of parties and the Justice Party was established. The Justice Party is an important party in Turkish political life in terms of being the first (right) party founded after May 27, taking part in the first coalition government, coming to power twice and being in the main opposition twice. The main objective of this study is to assess which theory of birth the Justice Party falls under, to which of the party typologies it is closer and what degree of institutionalization it is. While conducting these studies, generally accepted theories, typologies and criteria were used. In the study, first of all, general information about the Justice Party is given, and then typologies and criteria are given. In the light of this information, the Justice Party was evaluated.

Keywords: (Justice Party), Birth Theories, Party Typologies, Institutionalization, Center-Periphery.

Özet

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşmiş ilk askerî darbe (27 Mayıs 1960) ile demokratik siyasal sistem kısa sürede olsa sekteye uğramıştır. Ordu, yönetimi yaklaşık yirmi bir ay elinde tuttuktan sonra partilerin kurulmasına izin vermiş ve Adalet Partisi kurulmuştur. Adalet Partisi, 27 Mayıs sonrası kurulan ilk (sağ) parti olması, ilk koalisyon hükümetinde yer alması, iki kez iktidara gelmesi ve iki kez ana muhalefette olması açısından Türk siyasal hayatında önemli bir partidir. Bu çalışmanın temel amacı Adalet Partisinin; hangi doğuş teorisinin/teorilerin kapsamına girdiğini, parti tipolojilerinden hangisine daha yakın olduğunu ve kurumsallaşma düzeyinin ne derece olduğunu değerlendirmektir. Bu incelemeleri yaparken, genel kabul görmüş teoriler, tipolojiler ve ölçütler kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle Adalet Partisi hakkında genel bilgiler verilmiş daha sonra teoriler, tipolojiler ve ölçütler hakkında bulgulara yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Adalet Partisi değerlendirilmiştir.

¹Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Öğrencisi. ORCID No: 0000-0002-3697-8540. oguzhan.avci1@ogr.sakarya.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: (Adalet Partisi), Doğu Teorileri, Parti Tipolojileri, Kurumsallaşma, Merkez-Çevre.

GİRİŞ

Modern anlamda demokratik bir siyasal sistemin işlemesi için partilere ihtiyaç vardır. Siyasi partiler, kendi programını uygulamak için iktidara talip olan ve bu amaca yönelik örgütlü bir biçimde çalışan kurum olarak tanımlanabilir (Gözübüyük, 2000, s. 77). Kaldı ki demokrasinin tanımı gereği yöneticilerin serbest, düzenli ve dürüst bir şekilde seçimle gelmesi gerekmektedir. Tüm seçimler, serbest (bir baskı olmadan), genel oy, eşit oy, gizli oy, açık (şeffaf) sayım, tek dereceli ve bağımsız yargı esasına göre yapılmasına ihtiyaç vardır. Seçimlerin tam anlamıyla serbest olabilmesi için de farklı partilerin siyasal sistemde yer alması gerekmektedir (Özbudun, 2005, s. 84-87). Seçimlerin olmadığı bir ortamda siyasi partilere de gerek duyulmaz. Adalet Partisini ve diğer siyasi partileri daha iyi anlamak için Türk siyasal hayatını iyi okumak gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinden kopmuş bir devlet değildir. Tam tersine Osmanlı'nın devamı niteliğini taşımaktadır. Bu sebeple Türk siyasal hayatında partilerin ortaya çıkışını Osmanlı'ya (2. Meşrutiyet'e) kadar götürebilir. Ayrıca Türkiye'de siyasal partilerin ortaya çıkmasında *merkez-çevre*² çatışmasının da etkili olduğunu söylenebilir. Bu çatışma sonucu ortaya çıkan (ilk partilerden) *İttihat ve Terakki Fırkası*³, uyguladığı otoriter ve tepeden inmece politikalarla merkezi temsil ederken bu politikalara karşı muhalifler, liberal politikalar ve demokrasi esasları üzerine *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*⁴ kurmuş ve çevrenin sesini duyurmasında önemli bir rol almıştır. Bu merkez-çevre çatışması Cumhuriyet sonrası dönemde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde parti tanımına uyan bir örgütlenme biçimi görülmemektedir. Bu dönemde meclis içi gruplaşmalar şeklinde bir ayrım göze çarpmaktadır. Kısa bir süre sonra ise bu gruplaşmalar, siyasal parti (firka) halini almıştır. Mustafa Kemal⁵ ve arkadaşlarının kurduğu *Halk Fırkası*⁶ laiklik, devletçilik, merkezîyetçilik, otoriterlik ve devrimcilik gibi özellikleri kendi içinde barındırmaktaydı.

Merkezin temsilcisi durumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) elit bir yapılanma içerisinde üst düzey bürokratlar, subaylar ve yerel eşraftan oluşmaktaydı. Ayrıca parti içi sirkülasyon ve değişim çok kısıtlıdır. Aynı zamanda CHP, parti tabanını genişletme doğrultusunda aşırı derecede isteksizdi. Diğer yandan parti içinde üst tabakaya mensup olmayan kişilerin yükselmesi son derece kısıtlı olmuştur. Partinin teşkilat yapısına bakıldığı zaman tepeden inmece bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Merkezden giden emirler yerel teşkilata ulaştırılırken yerel teşkilatların öneri ve istekleri çoğu zaman merkeze iletilmemiştir. (Bektaş, 1993, s. 24-25).

Merkezin yapmış olduğu politikalara karşı muhalifler (çevre) âdem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını, liberal politikaları, özgürlükçü ve dine saygılı düşünceleri savunmuştur. Muhalifler ilk kez *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*⁷ adı altında bir siyasi parti

² "toplum, bir merkeze sahiptir. Toplumun yapısında bir merkezi bölge vardır. Topluma üye olmak, bu merkezi bölge ile kurulan ilişki tarafından şekillendirilir. ...merkez veya merkezi bölge, toplumun değerlerinin ve inançlarının alanına giren bir fenomendir. Toplumu şekillendiren semboller, değerler ve inançlar düzeni toplumun merkezini oluşturur". Çevre ise merkezin dışında kalan toplumu ifade etmektedir (Shils, 1975).

³ İttihat ve Terakki Fırkası başta gizli bir örgüt olarak kurulmuş olsa da anayasanın ilanı ile beraber bir program çerçevesinde ve iktidara sahip olmak için ülkenin genelinde örgütlenmiş ilk siyasal parti niteliğinde bir oluşumdur. Ayrıca merkez-çevre ilişkisinde, merkezi temsil etmektedir.

⁴ Türk siyasal hayatında İttihat ve Terakki Fırkasından sonra kurulmuş en önemli partidir. Partinin temel ideolojisi liberalizm ve âdem-i merkezîyetçiliktir. Ayrıca çevreyi temsil ettiği söylenmektedir.

⁵ Atatürk'ün düşünce sisteminde demokrasinin vazgeçilmez parçası siyasi partilerdir. Ona göre ülkede kurulacak partiler; laiklik ilkesine saygılı, cumhuriyete bağlı, ulusal egemenliği kabul eden ve sınıf ayrımı gözetmeme gibi şartları sağlamış olması gerekmektedir (Göze, 2015, s. 392).

⁶ Cumhuriyet döneminde kurulan ilk siyasal partidir. Firka sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası daha sonra ise Cumhuriyet Halk Partisi adı altında yoluna devam etmiştir.

⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan ilk muhalefet partisidir.

kurmuşlardır. Ancak Şeyh Sait isyanının ortaya çıkması, muhalefete tahammülsüzlük ve demokratik alt yapının sağlam olmaması gibi nedenlerden dolayı bu çok partili dönem uzun soluklu olmamıştır. Sonrasında merkezi değerler, jakoben yöntemlerle çevreye benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple merkez ile çevre arasındaki çatışma giderek artmıştır. Çevreye tamamen yabancı olan değerler (yapılan reformlar) merkezi değerler olarak ortaya çıkmış ve 20 yıl (tek partili dönem) boyunca otoriter yöntemlerle çevreye dayatılmıştır. Bu süre boyunca çevre, merkezi etkileyecek hemen hemen hiçbir mekanizmaya sahip değildi. Adeta merkez-çevre ilişkisi tek taraflıydı.

İkinci dünya savaşını demokrasilerin kazanması sonucu ve SSCB ile saldırmazlık antlaşmasının yenilenememesi gibi nedenlerden dolayı Türkiye batıya daha da yakınlaşmıştır. Bu dönemde batı, Türkiye'yi diktatör yönetimi altında yaşayan bir ülke olarak görmekteydi. Hem bu algının yıkılması hem de batının yardımlarını alabilmek için tekrar çok partili demokratik hayata geçmek gerekiyordu. Dönemin egemen gücü olan CHP, çeşitli düzeyde örgütlenmelere izin vermiş, basın ve ifade özgürlüğünü genişletmiştir. Tek partili otoriter dönemin bitmesiyle beraber CHP içinden çıkan muhalif isimler Demokrat Partiyi (DP) kurmuş ve kısa zamanda halkın sempatisini kazanmış ve çevre tekrar kendini gösterebilme şansını yakalamıştır⁸. Ancak bu demokrasi rüzgârı da kısa zaman sonra tersine dönmüştür. Şöyle ki DP kendine yapılan muhalefeti hoş görmeyerek tek parti rejimi andıran politikaları takip etmiş daha sonra çıkan kriz, demokratik yollarla çözülemediğinden devreye asker girmiştir. 27 Mayıs darbesi ile 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır. Olağanüstü yargılamalar yapılmış, DP kapatılmış ve önemli siyasilere idam cezası verilmiştir. Yönetimi elinde tutan ordu siyasal sistemi tasfiye ettikten sonra yeni bir anayasa yapma çalışmasına girmiştir. Yeni anayasanın yapım sürecine halkın tüm kesimi katılamamış sadece belirli bir kesim Kurucu Mecliste temsil imkânı bulmuştur. Bu yönden "kurucu iktidar" yetkisi toplumun tümünü kapsamadığından sorunludur. Kurucu meclisin yaptığı anayasa, halkın %60,4'ü tarafından kabul edilmesi ayrı bir meşruiyet problemini ortaya sermektedir. Ordunun yönetimi ele almasından kısa süre sonra idare sivillere geçmiştir⁹. Bu geçiş bazı yazarlar 2. Cumhuriyet dönemi olarak ifade etmektedir. İdarenin sivillere geçmesiyle beraber pek çok siyasi parti kurulmuştur.

Adalet Partisinin (AP) kuruluşunu tetikleyen faktörlere bakıldığı zaman; DP'nin yaptığı hatalar ve CHP'nin izlediği politikalar ile gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri darbesi görülmektedir. Yani DP'nin yapmış olduğu politikalar hem AP'nin ortaya çıkışını hem de sonunu tayin edecek süreci hazırladığı söylenebilir (Kaya M. O., 2004, s. 38). Soğuk savaşın yaşandığı bir ortamda AP kurulmuştur. Türkiye bu dönemde batı bloğunda yer almıştır. Dolayısıyla devlet anti-komünist bir ideoloji benimsemiştir. Bu ideolojiyi benimsemeyen gruplar siyasal sistemde kendine yer bulamamıştır. Bu durum çevrenin muhafazakarlığını daha da pekiştirmiştir. Diğer yandan yükselen Türk orta sınıfı (çevre), devletçi kamu bürokrasisinin yerine sınırlı liberal bir devlet modeli istemiş ve yönetime daha fazla katılma talebinde bulunmuştur. AP izlediği politikalarla hem muhafazakâr kesime hem de yükselen orta sınıfa göz kırpmış aynı zamanda merkez-çevre karşıtlığının yumuşatılmasında önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan çevre üzerindeki baskı ve siyasi belirsizlik bu dönemde önemli oranda azalmıştır (Cizre, 2002, s. 86).

Bu çalışmanın konusu olan AP neden değerlidir? Bu sorunun tek bir cevabı yoktur. Kısaca bu soruyu yanıtlamak gerekirse:

İlk olarak AP, DP'nin selefi olarak görülmektedir. İkinci olarak parti Cumhuriyetin ilk darbesi sonrası kurulmuştur. Üçüncüsü parti Cumhuriyetin ilk koalisyon hükümetinde yer almıştır. Dördüncüsü koalisyon hükümeti sonrasında yapılan iki seçimde parti

⁸ Tüm bu bilgiler ışığında Türk siyasal hayatında kurulmuş partilerin iki ayrı geleneğe dayandığı anlaşılmaktadır. Biri merkezi temsil eden İttihat ve Terakki'nin ardılı olan partiler diğeri ise çevreyi temsil eden Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ardılı olan partilerdir.

⁹ Temelde bir darbe ürünü olan 1961 Anayasası bir tür "vesayet" demokrasisi öngörmüştür. Bürokrasinin egemenliği güçlendirilmiş temsil kurumlarının yetkisi azaltılmıştır. Özellikle yürütme organı işlevsiz hale getirilmiştir. Ayrıca ülkedeki değişime ve dönüşüme karşı zinde güçlerden (aydınlar, burjuvazi, basın, bürokrasi ve ordu) aşırı bir direnç gelmiştir.

iktidara tek başına gelmiştir. Son olarak parti kapatılana kadar ana muhalefette yer almayı başarmıştır. Bu sebeplerden dolayı AP'nin Türk siyasal hayatında önemi büyüktür. Diğer yandan AP iktidarda bulunduğu dönemde uyguladığı politikalarla sosyal ve ekonomik alanlarda ilerlemeler kaydetmiştir. Partinin Türk siyasal hayatında varlığı her ne kadar 20 yıl kadar sürmüşse de bir döneme iz bırakmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle demokratik hayat sekteye uğramış AP ve diğer siyasi partiler 16 Ekim 1981 tarihinde resmen feshedilmiştir. Parti kapandıktan sonra 23 Haziran 1983'te kurulan Doğru Yol Partisi adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.

Demokrasinin iyi bir şekilde işleyebilmesi için siyasi partilere ihtiyaç vardır. Çalışmaya geçmeden önce siyasal partiyi tekrar ifade etmek gerekirse "...bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar olarak tanımlayabiliriz" (Kapani, 2007, s. 176).

Siyasal partilerin kuruluş biçimleri, ideolojileri, politikaları, işlevleri, kurumsal yapısı gibi pek çok yönden bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda çeşitli teoriler, tipolojiler ve ölçütler ortaya çıkmış ve siyasal partiler tasnif edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda AP'nin siyasal hayatı, politikaları ve partinin sonunu getiren 12 Eylül darbesi üzerine durulmuştur. Ancak partinin ortaya çıkışı, ait olduğu sınıfı ve kurumsal ölçütü üzerine pek fazla durulmamıştır. Bu çalışmada tespit edilen eksiklikler, AP'nin, hangi doğuş teorisine girdiğini, hangi tipolojiye uygun düştüğünü ve kurumsallaşmayı ne ölçüde sağladığı gibi sorulara cevap arayarak giderilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde AP'nin tarihsel arka planına yer verilmiştir. Bu kapsamda partinin kurucuları, kuruluş serüveni, değerlerini, ideolojilerini, politikalarını, seçim sonuçları gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde doğuş teorileri baz alınarak AP'nin doğuşu ele alınmıştır. Bu bölümde Duverger'in parlamento üzerinden siyasal partilerin doğuşunu açıklayan teorisine, krizler üzerinden partilerin doğuşunu açıklayan kriz teorileri ve sosyo-ekonomik gelişmeler ile partilerin doğuşunu ilişkilendiren modernleşme teorileri üzerine durulmuştur. Üçüncü bölümde, parti tipolojik açıdan (kadro-kitle) incelenmiştir. Son bölümde ise parti kurumsallaşma yönünden değerlendirilmiştir.

1. Adalet Partisinin Tarihsel Arka Planı

27 Mayıs 1960 darbesi ile birlikte Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 1 sayılı kararı ile TBMM feshedilirken aynı zamanda DP kapatılmıştır. DP kapatıldığında arkasında çok fazla destekçi bırakmıştır. Bu desteği kendi partisine çekmek için Ragıp Gümüşpala başkanlığında 11 Şubat 1961 yılında AP kurulmuştur¹⁰. (Çavuşoğlu, 2009, s. 166). AP darbe sonrası kurulan ilk sağ parti olması bakımından önem taşımaktadır. W.B. Sherwood'a göre (1960'larda) orta doğuda bulunan siyasi partiler arasında tabana dayanan tek gerçek siyasi parti AP'dir. Ayrıca ona göre partinin kökleri derinlerdedir (Sherwood, 1967, s. 54).

AP kurulduktan kısa bir süre sonra ordunun yapmış olduğu yeni anayasa halk oylamasına sunulmuştur. Partinin yeni anayasa konusunda düşüncesi şöyledir: "9 Temmuz 1961 günü halk oylamasına sunulan Anayasa, %61.7 evet oyuyla kabul edilmisti. Halk oylamasında evetlerin sayısı 6.348.191 iken; hayırların sayısı ise 3.934.370'te kalmıstı. AP, Anayasa oylaması sırasında "Hayırda hayır vardır" sloganıyla Anayasaya karşı propaganda yapmıştı" (Çavuşoğlu, 2009, s. 166).

AP'nin temellerine bakıldığı zaman küçük toprak sahipleri, yoksul kesim ve yaşamlarını devam edebilecek kadar kazanan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Diğer yandan AP küçük işletme sahipleri, şehirde çalışan işçiler gibi gruplarla da iş birliği yapmıştır. Bu gruplar, daha yaşlı bir elit ile rekabet halindedir. Bu yaşlı elit grubun temsilcisi CHP'dir. Bu elit grubun içerisinde bürokratlar, aydınlar, askerler ve kırsal kesimdeki büyük

¹⁰ Kimi yazarlara göre, Ragıp Gümüşpala hariç, AP kurucuları, DP'nin ikinci veya üçüncü adamlarından oluşmaktaydı (Demirel, 2004, s. 29).

toprak sahipleri vardır. Dolayısıyla AP iktidarı elinde tutan egemen sınıfa meydan okuyanları temsil etmektedir (Sherwood, 1967, s. 55-56).

AP'nin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala, darbe öncesi 3. Ordunun Komutanlığını yapmaktaydı. Darbe sonrası Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış ancak bu görevi 3 ay gibi kısa bir süre yapabilmiştir. Daha sonrasında ise MBK ile aynı düşüncede olmadığından dolayı emekliliğe ayrılmıştır (Kaya H. , 2014, s. 11-12). AP kurucuları genel başkan olarak Ragıp Gümüşpala'yı seçmesindeki en önemli etmen parti başında emekli bir generalin olması 27 Mayıs cephesinden gelecek olumsuzluklara karşı koruma sağlayabilme düşüncesidir (Demirel, 2004, s. 32).

Sonrasında yeni anayasa yapmak için oluşturulan kurucu meclis aynı zamanda seçim ile ilgili yasaları da hazırlamıştır. Seçimle ilgili düzenlemeler yapıldıktan sonra 15 Ekim 1961 milletvekili seçimlerinde CHP, AP¹¹, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yarışmıştır (Gözler, 2015, s. 185-188). Seçim sonucunda AP, CHP'nin ardından ikinci parti olmuştur. Oyların %35'ini alarak 158 vekil çıkarmıştır. CHP ise %37 olarak 173 vekil çıkarmıştır. Mecliste hiçbir partinin salt çoğunluğu sağlayamaması sonucunda Türkiye koalisyon hükümetleri ile tanışmıştır. Aynı yıl yapılan senato seçimlerinde ise AP'nin oy oranı CHP'den düşük olmasına rağmen daha fazla senatör çıkarmıştır (Dursun, 2014, s. 385-387). Seçim sonuçlarını değerlendirmek gerekirse büyük toprak sahiplerinin az olduğu ve kentsel işçilerin yoğunlukta olduğu (Marmara, Karadeniz, Ege ve Akdeniz ağırlıklı) bölgelerde AP başarı kazanırken, bürokrasinin merkezi olan Ankara ve büyük toprak sahiplerinin olduğu (Güneydoğu ve Doğu Anadolu ağırlıklı) bölgelerde ise CHP başarı sağlamıştır (Sherwood, 1967, s. 56).

"AP'nin tarihinde önemli bir dönüm noktası 1964 yılıdır. Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964 tarihinde beklenmedik ölümü, parti liderliğine kimin geleceği tartışmasını yarattı" (Demirel, 2004, s. 36). Çünkü AP yerel seçimlerde kazandığı başarılarla iktidara gelebileceği izlenimini vermekteydi yani sadece genel başkan seçilmeyecekti belki de başbakan seçilecekti. Genel başkan olarak iki adayın ismi öne çıkmaktaydı (Demirel, 2004, s. 36-37). Adaylardan biri olan Sadettin Bilgiç, DP'li bir aileden gelmekle beraber AP'nin kuruluşunda da emeği geçmiş muhafazakâr bir aday olarak görülmekteydi. Süleyman Demirel ise parti kuruluşunda yer almamasına rağmen inşaat mühendisi olarak başladığı meslek hayatına Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne kadar yükselmiş iyi bir teknokrat ve seküler bir aday olarak anılmaktaydı. Ayrıca dönemin iş dünyası ve ulusal medya Demirel'i desteklemekteydi. Diğer yandan ordu içinde Bilgiç'in AP'nin başına geçmesi halinde DP'nin intikamı alabileceği endişesi vardı. Bundan dolayı ordu da Demirel'in arkasında yer almıştır (Fedayi, 2019, s. 126-128). Ayrıca eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da olduğu eski DP'liler seçimlerde gizlice Demirel'i desteklemişlerdir (Sherwood, 1967, s. 61). Partinin genel kongresinde yapılan seçim sonucunda Demirel 1679 oyun 1072'sini alarak genel başkan¹² olmuştur. Ayrıca Demirel'in elit bir çevreden gelmemiş olması tam aksine köylü bir ailenin içinden gelmesi Türkiye'de ilk kez görülmektedir (Tarım, 2013, s. 51).

Süleyman Demirel'in genel başkan olmasıyla birlikte AP gerilimli alanlardan kendini izole etmeye çalışmıştır. AP daha çok ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda kendine yer bulmaya çalışmıştır. İlaveten 1961'deki AP ile 1965 sonrası AP arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farkların en önemlisi artık ekonomik ve siyasal hayatta ne yapmak istediğini bilen partinin olmasıdır (Demirel, 2004, s. 39-40). Parti programına bakıldığı zaman batı medeniyetinin gelişmişlik düzeyine ulaşma gayesi görülmektedir. Bunun yanı sıra hukuk devleti ilkesi, insan hakları, ekonomik kalkınma, kamu

¹¹ Parti programına bakıldığı vakit:

Milli iradeye dayanmayan her türlü gücü reddetmektedir (demokrasinin gereği olarak).

Laikliği din karşıtlığı olarak değil din ve vicdan özgürlüğü olarak görmektedir (Adalet Partisi, 1961, s. 5-6).

Laiklik konusunda merkezin düşüncesi (o dönemde) din karşıtlığı ile eşdeğerdi. Ancak AP çevreyi temsil ettiğinden dolayı laikliği din ve vicdan özgürlüğü olarak görmüştür. Bunu da parti programına yazmıştır.

¹² "Cumhuriyet kuruldu kurulalı ilk defa bir siyasi parti kongresinde delegelerin seçimiyle bir parti genel başkanı göreve geldi" (Bektaş, 1993, s. 155).

hizmetlerinin yenilenmesi, eğitim ve kültür gibi alanlarda reformların yapılması amacı vardır (Adalet Partisi, 1961, s. 3-5).

1960'lı yıllar köyden kente göçün hızlandığı bir dönemdir. Bu dönemde eğitim olanaklarının artması, sosyal ve ekonomik gelişmelerle birlikte şehirleşme oranı da artmaya başlamıştır. Önceleri merkezin (askeri-bürokrat kesimin) kontrolü ve denetimi altında olan siyasal ve sosyal alan yavaş yavaş değişim içerisine girmiştir. Çevreye mensup kişiler (DP döneminin ardından) tekrar sahneye çıkmaya başlamıştır. Demirel'in sıradan bir vatandaş olması, kırsal hayattan kendi çabasıyla şehre yerleşmesi ve devletin bir kurumunda üst düzey memuriyete kadar yükselmesi çevreyi olumlu etkilemiştir. Bu olumlu izlenim AP'nin oylarına da yansımıştır.

1965 seçimleri¹³ öncesinde Demirel yurt gezilerine çıkmıştır. Gittiği illerde bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu dikkate alarak konuşmalar gerçekleştirmiştir. Bir yandan koalisyon hükümetinin kötü günlere geri döndürebileceği üzerine dururken diğer yandan rakibi CHP'ye yüklenerek DP tabanına da seslenmekteydi. Demirel'in takip ettiği politikalar işe yaradığı partisi %53 oy alarak 240 vekil çıkarmış ve tek başına iktidar olabilmıştır (Kaya M. O., 2004, s. 79-80).

AP iktidar yılındaki söylemlerine bakmak gerekirse; özel sektör için yol gösterici devlet, tarım reformu, NATO içinde kalınması gerektiği, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği gibi konular dikkat çekmektedir. İzlediği politikalarda¹⁴ dikkat çeken diğer bir durum ise ordu ile çatışmamaya özen göstermesidir. AP'nin siyasal istikrarı sağlamasıyla beraber ekonomiye güven artmış, kamu yatırımları yükselmiş, enflasyon dizginlenmiş ve ekonomi büyümüştür. Ayrıca AP dengeli bir dış politika izleyerek devletin uluslararası arenada görece özerk olmasını sağlamıştır (Demirel, 2004, s. 46-51).

1969 yılına gelindiğinde AP %46 oy almış ancak seçimlerden sonra partide bölünmeler yaşanmış ve partiden ayrılanlar Demokratik Partiyi kurmuşlardır¹⁵. “Bu dönemde artan işçi ve öğrenci hareketleri sonunda ordu 12 Mart 1971’de hükümete bir muhtıra vererek S. Demirel’i istifa ettirmiştir” (Dursun, 2014, s. 283). 12 Mart muhtırasından sonra meclisi kapatmayan ordu, yeni seçimlere kadar Nihat Erim Başbakanlığında teknokrat ve partiler üstü hükümetini desteklemiştir (Demirel, 2004, s. 64-65). Sağda yeni kurulan partiler ile AP'nin oyları %29'a kadar gerilemiş ve muhalefete düşmüştür¹⁶. AP daha sonra çeşitli koalisyon hükümetlerinde görev almıştır. Ancak 12 Eylül 1980 darbesi ile diğer partiler gibi AP de kapatılmaktan kurtulamamıştır (Dursun, 2014, s. 283).

2. Doğuş Teorileri Bakımından Adalet Partisinin İncelenmesi

“Genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimine, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir” (Duverger, 1974, s. 14). Siyasal iktidarın dar bir alanda hüküm sürdüğü dönemlerde partilerden söz edilemezdi. Egemenliğin genişlemesi ile beraber insanların iktidarı ele geçirme isteği örgütlü yapılaşmalara neden olmuş ve siyasal partiler kurulmuştur. Ayrıca siyasal partilerin gelişmesinde demokrasinin yerleşmesi, temsil sisteminin yaygınlaşması, genel oy ilkesi ve özgürlüklerin kabulü etkili olmuştur (Dursun, 2014, s. 257). Siyasal partilerin ortaya çıkışı hakkında kabul görmüş üç doğuş teorisi bulunmaktadır.

Bu teorilerden ilki parlamento içinde/parlamento dışında doğan partilerdir. Parlamento içinde doğan partilerin oluşumunda öncelikle bir parlamentonun var olması gerekmektedir. Daha sonra bu parlamento içinde zamanla gruplaşmalar ortaya çıkmıştır.

¹³ CHP kendini ortanın solu olarak tanımlarken AP ise kendini ortanın sağı olarak tanımlamaktadır. İlk defa partiler kendini sağ-sol olarak ayırarak ideolojik seçimlere girmiştir.

¹⁴ Orduyu yurt savunmasının temel taşı olarak görerek siyasetin dışında ama önemli bir güç olarak görmüştür. Uluslararası politikalarda kısa vadeli düşünmek yerine uzun vadeli ve milli çıkarların korunması yönünde adımların atılması inancı vardı (Adalet Partisi, 1961, s. 11).

¹⁵ Her iki partide DP'nin mirasçısı olduğu iddiasındadır.

¹⁶ AP'nin oylarının azalmasında ise Demirel'in söylemlerinin sertleşmesi söylenebilir. 1969 seçimleri sonrası kurulan koalisyonlarda seçim sisteminin “barajsız d’hont” olmasının etkisi büyüktür.

Bu gruplaşmalar zamanla bir ideoloji etrafında toplanacak, devamlı iletişim halinde olacak ve yerel düzeyde de örgütlenecek sonunda ise siyasi partiler ortaya çıkacaktır. İngiliz liberal ve muhafazakâr partileri bu teoriye örnek olarak gösterilebilir (Duverger, 1974, s. 16-23). Oy hakkının ve temsil sistemin yerleşmesiyle beraber demokrasi gelişmiştir. Bu ilerlemenin sonucunda halk, var olan parlamentoda yer alabilmek için örgütlemeye gitmiş ve parlamento dışında doğan partiler ortaya çıkmıştır. Seçimleri kazanmak için kurulan bu örgütlü yapı zamanla siyasal partiye dönüşmüştür. Sosyalist partiler, işçi partileri, çiftçi partileri ve dinsel mezheplerin kurduğu partiler parlamento dışında kurulan partilere örnek gösterilebilir. Ayrıca parlamento dışında kurulan partilerde, hiyerarşi ve merkezîyetçilik öne çıkmaktadır. Diğer taraftan bu şekilde doğan partilerde vekillerin parti içi karar alma mekanizmasında fazla etkisi yoktur (Duverger, 1974, s. 23-27). Kısaca partinin kurucuları meclis üyesi olmamakla beraber iktidarı ele geçirme amacıyla parlamento dışında örgütleniş ifade etmektedir.

Duverger'in parlamentoda doğan partiler ile parlamento dışında doğan partiler ayrımına göre AP incelendiğinde, parlamento dışında örgütlendiği söylenebilir. Çünkü AP kurulduğunda meclis kapalıydı (askeri yönetim feshetmişti) bu ilk sebep olarak sayılabilir. İkinci neden ise AP'nin kurucularına¹⁷ bakıldığı zaman; asker, doktor, akademisyen, gazeteci, avukat, yazar, tüccar gibi meslekler dikkati çekmekte ancak daha önce parlamento üyesi bulunmamaktadır. Diğer taraftan AP, DP'nin devamı olarak görülmesi ve DP'li geleneğine bağlı kişileri içinde barındırması bakımından dolaylı olarak (meclis kapalı olsa da) parlamento içinde kurulan parti kategorisine de alınabilir.

İkinci teori siyasi partilerin doğuşunu modernleşme ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu teoriye göre partilerin doğuşu modernleşme ile yakından ilişkilidir. Modernleşme peşinden köklü değişiklikler getirmiştir. Modernleşme ile bireyin yönetime katılma talebi artırmış ve artan katılma isteği partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Dursun, 2014, s. 259-260). Bir başka ifade ile modernleşme, insanı daha bilinçli hale getirmiştir. Bu sayede insanlar, yönetime katılmanın temel hak olduğunu anlamış ve yöneticilerin onlardan akıllı olmadıklarını fark etmişlerdir. Bu hakları elde eden bireyler daha sonra örgütlü bir şekilde yönetime katılmayı istemiş ve siyasi partiler ortaya çıkmıştır.

Bu teori doğrultusunda AP incelendiğinde partinin modernleşme sonrası kurulduğu söylenemez. Çünkü Türkiye'nin modernleşme tarihi Tanzimat dönemi ile başlamış Cumhuriyet döneminde zirveye ulaşmıştır. AP'nin kuruluş tarihine bakıldığı zaman modernleşmenin üzerinden belirli bir süre geçtiği ve modern kurumların artık yerleştiği görülmektedir. Bu sebepten dolayı AP'nin modernleşme sonrası kurulan bir parti görünümünde olmadığı söylenebilir.

Siyasi partilerin ortaya çıkışını açıklamaya yönelik diğer bir kavram toplumsal krizlerdir. Bu olguya göre siyasi partilerin orta çıkışında meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleri vardır. Meşruluk bunalımı, devletin kim tarafından yönetileceği konusunda anlaşmazlığın olduğu durum olarak açıklanabilir. Örneğin Osmanlı'da saltanat yönetime karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkması meşruluk krizi ile açıklanabilir. Bütünleşme krizinde etkili olan ise farklı gruplardan (dil, din, ırk, mezhep gibi farklılıktan) bir ulus devleti yaratma çabasında ortaya çıkmaktadır. Bu krize örnek olarak Hindistan'da Müslüman Ligi ve Türkiye'de HADEP verilebilir. Katılım krizi ise, devleti yönetenlerin belirli bir grubu ya da bireyi siyasal sistemin dışında tutmasından kaynaklanmaktadır. Yani iktidara sahip olanlar ellerinde bulundurdukları gücü paylaşmak istememesinden katılma krizi ortaya çıkmaktadır. İktidara sahip olmak isteyen bu grup örgütlenmiş ve siyasi partilerini oluşturmuştur. DP'yi katılma krizine örnek olarak verilebilir (Dursun, 2014, s. 260-261).

Bu çalışmaya konu olan AP'ni incelendiğinde katılma ve meşruluk krizi gözlenirken bütünleşme krizine rastlanılmamıştır. Katılma krizi ışığında bakıldığında ilk olarak AP'nin temsil ettiği kesim ordu tarafından yönetimden uzaklaştırılmıştır. İkinci olarak

¹⁷ AP'nin kurucuları listesinde ismi görünenler Ragıp Gümüşpala (emekli orgeneral), Tahsin Demiray (yayımcı), Şinasi Osma (emekli kurmay albay), İhsan Önal (tıp doktoru), Ethem Menemencioğlu (Prof. Dr.), Mehmet Yorgancıoğlu (tüccar), Muhtar Yazır (iktisatçı), Necmi Ökten (emekli general), Cevdet Perin (Doç. Dr ve yazar), Emin Acar (avukat), Kamuran Evliyaoglu (gazeteci) idi (Demirel, 2004, s. 29).

yeni kurulan düzende ise AP tabanına yer verilmemiştir. AP'nin kuruluşunda bu sebepler önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan meşruluk krizinden bakıldığında, yönetimin orduda olması halkın gözünde meşruluk sorunu gündeme getirmiştir. Meşruluğunun tekrar sağlanabilmesi için yönetimin sivillere geçmesi gerekmektedir. Meşruluk krizini çözmeye amacıyla AP'nin kurulduğu söylenebilir. Öte yandan bütünleşme krizi açısından parti incelediğinde AP'ni meydana getiren dinamikler içerisinde bu kavram görülmemektedir. Çünkü partinin kuruluş amacı ve hedefleri bütünleşme krizine işaret etmemektedir.

3. Parti Tipolojileri Açısından Adalet Partisinin İncelenmesi

Partiler arasında çeşitli farklılıklar vardır. Bu farklılıkları ele alan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Maurice Duverger'in 1951 yılında yaptığı "kadro" ve "kitle" ayrımına dayanan parti tasnifidir. İkinci olarak Sigmund Neumann'a ait olan "bireysel temsil" ve "toplumsal bütünleşme" ayrımına dayanan parti tipolojisidir.

Duverger'in tipolojisi kadro-kitle ayrımına dayanmaktadır. Kadro partisini kuranlar toplumun elit kesimine mensup olan kişilerdir. Bu partiler, üye sayısından ziyade yetenekli ve nitelikli kişilere önem vermektedir. Tarihsel süreçte kadro partileri kitle partilerinden çok daha önce ortaya çıkmıştır. İlk olarak parti finansmanını üye aidatlarından değil mali destekçilerinden sağlamaktadır. İkinci olarak bu tip partiler seçim zamanı örgütlenmektedir. Üçüncü olarak ademi merkeziyetçi bir yapı sergilemektedir. Son olarak ideoloji ve dayanışma bu tip partilerde zayıftır. İlaveten Duverger DP'yi her ne kadar üyesi sayısı fazla olsa da kadro partisi içinde değerlendirilmiştir. Bu ayırım her zaman kolayca uygulanamaz çünkü kadro partileri bazen kitle partilerini taklit etmektedir. Ayrıca saf bir kadro partisi bulmak çok zordur. Kitle partileri ise kadro partilerinden daha sonra ortaya çıkmıştır. Üye sayısı bu partiler için kilit önemdedir. Duverger bu tip partilerin üyeleri olmadığı takdirde öğrencisiz bir öğretmene benzetmektedir. Üyelere verilen bu önem parti finansmanı ile yakından ilişkilidir. Çünkü parti finansmanı üye aidatlarından sağlanmaktadır. Yani partinin ne kadar çok üyesi olursa parti o kadar çok kaynak elde etmektedir. Bu tip partiler, sadece seçim zamanı değil her zaman canlıdır. Kitle partilerin diğer önemli özellikleri hiyerarşinin, dayanışmanın ve disiplinin yüksek olmasıdır. Bu tip örgütlere en iyi örnek ise sosyalist ve faşist partilerdir (Duverger, 1974, s. 106-115).

Kadro ve kitle tipolojisine göre AP incelendiğinde özellikle kurucularına bakıldığı zaman bir "kadro partisi" görünümünde olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü partinin düzenli bir kayıt sistemi yoktur¹⁸, büyük şehirler dışında parti aktif değildir, doğu ve güneydoğu bölgelerinde neredeyse hiç çalışma yapılmamıştır ve üyelik aidatı uygulamaya geçirilememiştir (Bektaş, 1993, s. 136-137). Ancak gerek partiye üye olmanın kolay olması, gerekse üyelik aidatının öngörülmesi, parlamento dışından doğması, parti disiplinine sahip olması ve merkeziyetçi bir yapı sergilemesi AP'ni "kitle partisi" tanımına daha uygun düşürmektedir¹⁹. Partiyi dönemselsel olarak ele alındığı zaman, kuruluşundan 1970'lere kadar kadro tipolojisine; 1970'ten 1980 tarihe kadar ise kitle tipolojisine yakın olduğu söylenebilir.

Sigmund Neumann'ın parti tipolojisi ise "bireysel temsil" ve "toplumsal bütünleşme" ayrımına dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, gevşek bir yapıda olup üyelerine geniş hareket serbestisi tanımaktadır. Partinin temel işlevi seçimlerde organize olup aday göstermektir. Ayrıca parti, disiplin ve ideoloji yönünden esneklik göstermektedir. Bu tip partilerin günümüzde fazla örneği olmasa da Amerika'daki Cumhuriyetçi ve Demokrat Partileri bu tanıma yakın olduğunu söyleyebilir. Toplumsal bütünleşme partileri ise kendi için sosyal bütünleşme ve toptan bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal bütünleşme partileri hızlı sanayileşme ve kentleşme sürecinin sonunda şehirlere yerleşen halkın entegrasyonunu sağlamak amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Parti, ortak bir

¹⁸ Demirel bu durumu şöyle anlatmaktadır; partilerin sürekli olmamasından (askeri müdahalesinden) dolayı Türkiye'de üyelik kayıtları düzgün tutulmamaktadır (Bektaş, 1993, s. 134).

¹⁹ Bazı yazarlara göre ise AP, kitle partisinden daha çok kadro partisi tipine uygun düşmektedir (Demirel, 2004, s. 108).

ideoloji etrafında örgütlenmiştir. Diğer taraftan bu tip partiler üye ilişkilerine ayrıca önem vermektedir. Bu tip partilerin ilk örnekleri Kara Avrupa'sındaki sosyalist partilerdir. Toptan bütünleşme partilerinde göze çarpan özellikler şunlardır: parti-üye ilişkileri çok sıkıdır, hiyerarşi fazladır ve merkezîyetçi bir yapı sergilemektedir. Diğer taraftan ideolojinin bu tip partilerde önemi büyüktür. Bu sebeple üyelerinin bu ideolojiye sıkı sıkıya bağlılık göstermesi beklenmektedir. Faşist ve komünist partiler bu tipe uygun düşmektedir (Kapani, 2007, s. 189-191).

Neumann'ın tipolojisi ışığında AP'ye bakıldığında, sosyal bütünleşme parti tipine girdiği söylenebilir. Çünkü 1950'li yıllarda şehirleşme oranı %25 iken AP'nin kurulduğu yıllarda bu oran giderek artmıştır²⁰. Artan şehirleşme oranı ile entegrasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. AP bu sorunun çözümü için kendini öne çıkarmaya başarmıştır denilebilir. Diğer taraftan AP'nin doğuşunda bütünleşme krizinin de yer alması bu argümanı destekler niteliktedir. Yani 27 Mayıs Darbesi ile belirli bir kesimin (DP yani AP tabanının) siyasal arenanın dışına itilmiş olması ve bu grubun ortak bir ideoloji etrafında tekrar siyasete katılmasının sağlanması AP'ni ortaya çıkarmıştır.

4. Kurumsallaşma Ölçütlerine Göre Adalet Partisinin İncelenmesi

Huntington'a göre kurumsallaşma, "...örgütlerle usullerin itibar ve istikrar kazanmaları süreci..." olarak tanımlamaktadır. Bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyi, o sistemdeki örgüt ve usullerin uyarlanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı ile ölçülebilir. Bu kriterler doğrultusunda siyasal kurumların kurumsallaşma düzeyi ölçülebilir ve karşılaştırma yapılabilir (Huntington, 1966, s. 65).

Kurumsallaşmanın ilk ölçütü olan uyarlanabilirlik, bir kurumun karşılaştığı zorluklara uyum sağlayabilmesi ve yoluna devam edebilmesi demektir. Eğer uyum sağlayamıyorsa yani kendini uyarlayamıyorsa az kurumsallaşmış demektir (Huntington, 1966, s. 66). Kısaca bir kurum ne kadar tecrübe kazanmış ise karşılaştığı zorlukları o kadar iyi atlatabileceği varsayımına dayanmaktadır. Huntington, uyarlanabilirlik ölçütünü ise üç başlık altında incelemektedir. Bu ölçütler kronolojik yaş, kuşaksal yaş ve fonksiyonelliklerdir.

Kronolojik yaş, bir siyasal örgütün kuruluşundan itibaren geçen süreyi anlatır. Klasik bir kurumun yeni bir kuruma göre gelecekte de varlığını sürdürebilme ihtimalinin daha yüksek olacağı iddiasındadır. Uyarlanabilirliğin ikinci ölçütü kuşaksal yaşdır. Bu ölçüt, bir kurumun başına geçmiş kişi sayısı ile şartlara adapte olmanın paralel ilerlediğini söylemektedir. Yani kurucu kadrolar uzun süredir örgütün başındaysa kurumsallaşma şüphededir. Çünkü lider değişimi henüz test edilmemiştir ve sonuçları meçhuldür. Uyarlanabilirliğin son ölçütü fonksiyonelliklerdir. Bu ölçüte göre, bir kurum belli başlı hedeflere ulaşmak için kurulmaktadır. Eğer bu hedefler ortadan kalkarsa o kuruma ihtiyaç kalmaz. Bu sebeple örgüt zamanın şartlarına göre kendini değiştirebilmesi gerekmektedir. Yani bu örgüt birkaç defa fonksiyon değiştirdiği halde ayakta kalmışsa o örgüt kurumsallaşmayı sağlamıştır (Huntington, 1966, s. 66-68).

Kurumsallaşma ölçütlerinden uyarlanabilirlik doğrultusunda bu çalışmanın konusu olan AP incelendiğinde, 20 yıl faaliyet göstermiş olduğu ancak 1980 darbesi ile kapatıldığı görülmektedir. Bu sebeple kronolojik yaş fazla olamamıştır. Diğer taraftan parti başkanının (bir kere) değişmesi, oylarını artırması ve tek başına iktidara gelmesi gibi pozitif verilere dayanarak AP kuşaksal yaşa sahipti denilebilir. Son olarak partinin fonksiyonelliğine bakıldığında hem ordu ile ters düşmemiş hem de siyaset yapabilmıştır. Ordu 12 Mart'ta muhtıra verdiğinde Demirel Başbakanlık'tan istifa etmiş ancak parti yoluna (1980 darbesine kadar) devam edebilmiştir. Bu sebeplerden dolayı partinin fonksiyonellik ölçütünü de sağladığı söylenebilir.

Kurumsallaşmanın ikinci ölçütü karmaşıklıklaştır. Huntington'a göre bir örgüt ne kadar basit yapıda ve tek kişiye dayanıyorsa o kadar istikrarsızdır. Ancak bir örgütün karmaşıklığı ve alt birimlerinin sayısı fazlaştıkça o örgüt zorlukları kolay atlatacak ve

²⁰ 1939 yılında şehirleşme oranı %18 iken 1965 yılına gelindiğinde %31 iken yine bu dönemde nüfus ikiye katlanarak 30 milyona ulaşmıştır. Nüfusun yaklaşık 13 milyonu aktif işgücünü oluşturmaktadır (Howard, 1965, s. 298).

uzun süre hayatta kalacaktır. Ayrıca iyi bir örgüt için karma yönetimi önermektedir (Huntington, 1966, s. 73). Yani bir örgütün iyi yönetilmesi için hem parti içi demokrasisi hem de belirli bir grubun ölçülü bir şekilde yönetmesini savunmaktadır.

Diğer taraftan Robert Michels Oligarşinin Tunç Yasasında²¹ bir siyasal parti büyüdükçe onu yönetmenin daha zor ve karmaşık olduğu, görev alanının ve uzmanlaşmanın arttığını söylemektedir. Bu karmaşık örgütün kendi iktidarını sürekli kılma niyetinde olduğu ve halkın bu oligarşik yapıyı denetlemesinin zor olduğunu ifade etmektedir. Siyasal parti büyüyüp karmaşık bir hale geldiği vakit, parti üyelerinin karar alma sürecine erişimi azalmaktadır. Ayrıca bu karmaşık yapıdan ötürü partide uzmanlaşma kaçınılmazdır. Dolayısıyla parti içindeki yatay ilişki kendini hiyerarşik bir yapıya bırakmaktadır²² (Bektaş, 1993, s. 15-16). Diğer yandan partinin oligarşik bir tutumda olup olmadığını incelerken iki önemli soruya cevap vermek gerekmektedir. Bu sorulardan ilki, karar alma organının toplumun hangi kesiminden oluştuğudur. İkincisi ise bu karar alma organlarının yenilenme sıklığı ne kadardır. Parti başkanlığına bakıldığı zaman liderler genellikle ömür boyu görevde kalma eğilimi göstermektedir. Bunu sağlamak içinde parti başkanını seçecek kişileri kendine bağlı üyelerden oluşturma eğilimi göstermektedirler. Eğer parti başkanı kendi iradesiyle görevi bırakıyorsa bu seferde kendinden sonra geleni ya atama usulüyle ya da parti ileri gelenlerinin ortak iradesiyle seçme yatkınlığı oluşmaktadır (Bektaş, 1993, s. 170-171).

AP'ni karmaşıklık ölçütüne göre incelediğinde son derece çeşitli alt birimlerden oluştuğu görülmektedir²³. Partinin örgütlenmesi mahalle düzeyinden başlayıp, ilçe, il, çok sayıda merkez teşkilatının yanı sıra gençlik kolları, kadın kolları, işçi kolları, il divanları, devamlı ve geçici kurul/komisyonlardan oluşmaktaydı (TBMM, 2020). Bu alt birimlerin olması iyi bir şey olsa da bu birimlerin karar alma mekanizmalarına dahil edilmemesi demokratik açıdan sorunludur. Parti içi hiyerarşinin çok önemli olması, merkeziyetçiliğin fazla olması ve genel sekreterlik gibi partide ikinci adamlık olarak görülebilecek bir mevkiinin olmaması tek adamlığa yol açtığı söylenebilir. Bu sebeple kurumsallaşmanın karmaşıklık ölçütünün sağlanamadığı ifade edilebilir.

Tıpkı diğer partilerde olduğu gibi AP de oligarşik bir yapı sergilemektedir. Parti çoğu zaman liderini değiştirmeden yola devam etmektedir. Süleyman Demirel partinin kuruluşundan kapatılışına kadar (birkaç istisna dışında) parti liderliği vasfını taşımaktadır (Bektaş, 1993, s. 149). Parti içinde karar almadan sorumlu birimlere bakıldığı vakit iki kesimin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu ağırlıklı grup serbest meslek mensubu ve bürokrat kişilerden oluşmaktadır. Partinin elit tabakasına bakıldığı zaman iş adamlarının ve toprak sahiplerinin sayısının diğer kesimlerden fazla olduğu görülmektedir. Partinin tabanı çiftçilere ve işçilere dayanmasına karşı bu grupların parti yönetimine katılma noktasında AP başarısız olmuştur (Bektaş, 1993, s. 170-173).

Kurumsallaşmanın diğer ölçütü ise özerkliktir. Bu ölçüte göre örgüt ne kadar dış etkilerden kendini belli bir düzeyde tecrit etmişse o kadar otonomiye/özerkliğe sahip olacaktır. Az gelişmiş örgütler ise dış etkenlere oldukça açıktır. Belirli bir sosyal grubu temsil eden parti, farklı grupları temsil eden partiden daha az özerk yapıda olacaktır. Gelişmiş sistemlerde örgüt yapısı özerklik ile korunmaktadır. Ayrıca bir örgütün karmaşık olması o örgütün özerk olabilmesine yardımcı olmaktadır. Son olarak bir örgütte üst mevkiye gelebilmek için ne kadar çok aşamadan geçiliyorsa o örgüt o kadar kurumsal bütünlüğünü koruyabilecektir (Huntington, 1966, s. 73-75).

AP'ni kurumsallaşmanın özerklik ölçütü bağlamında değerlendirildiği zaman genel olarak bu ölçütü sağladığı söylenebilir. AP bir sosyal grup yerine sağ kesimdeki çeşitli grupları temsil etmesi belli ölçüde özerk kalabilmesini sağlamıştır. Hatta parti tabanındaki bazı

²¹ "Michels'e göre bütün büyük ve karmaşık örgütler oligarşik eğilimleri kaçınılmaz olarak doğalarından saklarlar" (Bektaş, 1993, s. 16)

²² Michels bu nedenlerden dolayı siyasal partilerin asla demokratik olamayacağı belirtmektedir.

²³ AP tüzüğü incelendiğinde genel başkanın gücünün sınırlandırılmadığı görülmektedir. Tam aksine tüm gücün liderde toplandığı bir metin karşımıza çıkmaktadır (Bektaş, 1993, s. 142).

kesimlerin koşulsuz şartsız AP'ni destekleyeceklerini açıklaması özerklik açısından değerlendirilebilir.

Kurumsallaşmanın dördüncü ölçütü tutarlılıktır. Bu ölçütü Huntington şöyle açıklamıştır; “Bir örgütün birlik ve tutarlılığı ne kadar kuvvetli ise, kurumlaşma düzeyi de o kadar yüksektir; örgüt, birlikten ne derece yoksunsa, o derece az kurumlaşmıştır”. Hiç olmazsa örgütün/partinin temel hedefleri ve amaçları üzerinden uzlaşa büyük oranda sağlanması gerekir (Huntington, 1966, s. 75). Parti bu özellikleri sağladığı oranda tutarlılık ölçütü karşıladığı söylenebilir.

AP'nin izlediği ekonomik politikalarla büyük sermaye kesimini koruması diğer taraftan tarım²⁴ ve küçük işletmelere önem vermemesi parti içindeki bu kesimleri rahatsız etmiştir. İlk liderlik mücadelesinde bu kesim Saadetin Bilgiç etrafında toplanmışlardır. Daha sonra 1969 yılında gerçekleştirilen meclis görüşmelerinde, parti grup kararı olmaması rağmen, muhaliflerden bazıları partiden ihraç edilmiştir. Bu ihraçlardan sonra parti içi muhalefet daha da artmıştır. Muhalefetin artmasıyla beraber partide ayrılma süreci başlamış ve 72 vekilin imzası ile bir bildiri yazılarak 17 Ocak 1970 tarihinde Süleyman Demirel'e sunulmuştur. Bu bildiri sivil muhtıra niteliğindedir. Bu muhtıranın ardından parti yoğun bir şekilde eleştirilmiş ve partiden istifalar gelmeye başlamıştır. Muhtıra asıl etkisini İkinci Demirel Hükümetinin bütçe oylamasında kendini göstermiştir. Demirel mecliste çoğunluğu sağlamasına rağmen 72'ler Hareketinin içinden çıkan 41 vekil bütçeye ret oyu vererek hükümetin düşmesine neden olmuştur (Kaya M. O., 2004, s. 185-195)²⁵. Sonuçta bu 41 vekil içerisinde Saadetin Bilgiç'in de içinde bulunduğu 26 kişi partiden ihraç edilmiş ve bu ihraç edilen grup Demokratik Partiyi kurarak yeni bir hareketi başlatmışlardır (Kaya M. O., 2004, s. 196-197). AP bu sebeplerden dolayı kurumsallaşmanın tutarlılık ölçütünü 1970 sonrası sağlayamadığı söylenebilir.

SONUÇ

Adalet Partisi, Türk Cumhuriyetinin karşılaşmış olduğu zorlu bir sürecin sonunda kurulmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca darbe sonrası kurulup yine bir darbe ile tarih sahnesinden silinmiştir. Partinin ilk başkanı olarak Ragıp Gümüşpala'nın seçilmesinin ana nedeni esasen ordunun tepkisi azaltma isteğidir. Ancak Ragıp Gümüşpala'nın vefatı ile partinin başına geçen Demirel, köylü bir ailenin mühendis çocuğuydu. Demirel bu durumu siyaseten kullanmayı bilmiş ve parti kapanana kadar aralıksız başkanlık yapmıştır. Dolayısıyla AP Süleyman Demirel ile özleşmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca Demirel, yürüttüğü politikalar ve kazandığı seçimler sayesinde Türk siyasal hayatında iz bırakmıştır.

AP, ordunun izin vermesi ve Demokrat Parti'nin tasfiyesi sonucu sağda ortaya çıkan boşluk sonucu kurulmuş bir partidir. Partinin doğuş sürecine bakıldığı zaman katılma ve meşruiyet bunalımının sonucunda parlamento dışında kurulduğu tespit edilmiştir. Çünkü parti kuruluşu sırasında “halk arasında bizi kim yönetecek?” sorusu dolaşmaktadır. Bu soru meşruiyet krizine işaret etmektedir. Diğer taraftan partinin halefi olan DP kapatıldığında belirli bir kesim siyaset dışına itilmiştir. Bu nedenle partinin doğuşunda katılma krizini de yatmaktadır. Öte yandan ortada bir meclis olmadığından AP'nin parlamento dışında kurulduğu söylenebilir.

Parti, Duverger'in tipolojisi yönünden AP ele alındığında başta kadro partisi gibi görünse de kitle partisi özelliklerini de içerisinde bulundurmaktadır. AP kurucularının elit bir çevreye mensup olması kadro partisi görüntüsü vermiştir. Ancak temsil ettiği sosyal gruba, parti finansmanı için üyelik aidatını öngörmesi, hiyerarşi ve merkezîyetçiliğin de olması AP'ni kitle partisi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Lakin kimi yazarlar partinin seçim zamanları dışında pek aktif olmadığını savunmakta dolayısıyla kadro

²⁴ Parti programında tarım alanında yeniliklerin yapılması ve tarımdan toplanan vergilerinin tekrar tarıma harcanarak kalkınmanın sağlanacağı düşüncesi vardır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın sadece tarımla değil savunma başta olmak üzere diğer sanayi alanlarında gelişmesi ve ihracat ile olabileceği üzerinde durulmuştur. (Adalet Partisi, 1961, s. 9).

²⁵ Sonrasında bu parti üyeleri hakkında çok sayıda disiplin cezası da verilmiştir.

partisi özelliklerinin daha ağır bastığını söylemektedir. Diğer taraftan Neumann'ın tipolojisinden bakıldığında parti, artan şehirleşme ile göç eden insanların entegrasyonu ve temsiliyeti bağlamında sosyal bütünleşme tipolojisine uygun düştüğü görülmüştür.

Huntington'un kurumsallaşma ölçütlerine göre birkaç sonuca ulaşılmıştır. İlk ölçüt olan uyarlanabilirliğe göre AP'nin siyasal alanda uzun bir dönem sayılabilecek kadar faaliyette bulunmadığından kronolojik yaş şartını sağlayamadığı görülmektedir. Elbette bu şartı sağlanamamasında dış aktörler (ordunun darbe yapması ve partiyi kapatması) etkili olmuştur. Kuşaksal yaş ölçütünden bakıldığı vakit parti yönetiminin el değiştirdiği ve yoluna devam edebildiği görülmüştür. Ancak bu el değiştirme bir zorunluktan kaynaklandığı unutulmamalıdır. Son olarak partinin temel fonksiyonu sabit kalsa da zamanın şartlarına kendini uyarlayabildiği görülmüştür. Kurumsallaşmanın ikinci ölçütü karmaşıklaktır. Bu ölçüt bağlamında AP'ni değerlendirildiğinde parti organlarının çokça oluşu bu ölçütü sağladığı görüntüsü verse de parti yönetiminin tek bir kişide olması karmaşıklık düzeyinin eksik kalmasına neden olmuştur. Michels'in Oligarşinin Tunç Kanunu'nda da belirttiği gibi her örgüt küçük bir azınlığın idaresi altındadır. Bu örgüt, sorumlu olduğu kişilerin çıkarlarını değil kendi çıkarları gözetme doğrultusunda hareket etmekte ve iktidarını sürekli kılma amacıyla çalışmaktadır. Michels'in yapmış olduğu bu tespitler AP'sinde de kendisini göstermektedir.

Parti tabanının çeşitlilik göstermesi ona dış etkilere karşı özerk kalabilme şansı vermiştir. Ancak, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğu zaman, partinin üzerinde ordunun etkisi yadsınamaz. Ordunun muhtıra vererek Demirel'in hükümetten istifa etmesi bu sonucu doğrular niteliktedir. Parti içinde yaşanan tartışmalar, partide örgütlü muhalefet hareketlerinin ortaya çıkması ve sonunda partiden ayrılanların yeni bir parti kurması tutarlılık ölçütünün büyük oranda sağlanamadığı göstermektedir. Sonuç olarak AP kurumsallaşma ölçütünü tam olarak karşılayamamıştır. AP, tarih sahnesinde uzun süre varlık gösteremediğinden dolayı tam manada kurumsallaşma yönünden değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple kurumsallaşma bağlamında AP'nin değerlendirilmesinde eksiklikler olabilir.

AP ülke içinde süre gelen çatışma ortamını bir türlü durduramamıştır. Ayrıca parti içindeki muhalefeti de göz ardı etmiştir. Bu sebeplere yeni hükümetin bir türlü kurulamaması ve ekonominin kötü gidişatı da eklenince, ordu, 1980'de yönetime el koymuş ve AP'nin de içinde bulunduğu tüm partileri kapatmıştır. Eğer ekonomik tedbirler daha iyi alınmış olsaydı ve hükümetin kurulamamasından dolayı erken seçim kararı alınabilseydi hem darbe olmayabilirdi hem de çatışma ortamı son bulabilirdi. Diğer taraftan parti içi muhalefete hoşgörülü davranılsa parti oy kabına da uğramayabilirdi.

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi. (1961). *Adalet Partisi Programı (Prensip Maddeleri)*. TBMM Kütüphanesi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Cizre, Ü. (2002). From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. *Turkish Studies*, 82-101.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 165-178.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (2014). *Siyaset Bilimi* (7 b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Basımevi.

- Fedayi, C. (2019). Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 123-150.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basın Yayın.
- Gözübüyük, Ş. (2000). *Anayasa Hukuku (Anayasa Metni Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Howard, H. N. (1965). Changes in Turkey. *Current History*, 296-300.
- Huntington, S. P. (1966). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. (E. Özbudun, Dü.) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 55-107.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş* (19. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, H. (2014). *Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kaya, M. O. (2004). *Türk Siyasal Hayatında Adalet Partisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sherwood, W. (1967). The Rise of the Justice Party in Turkey. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 54-65.
- Shils, E. (1975). *Center and Periphery*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tarım, O. (2013). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM. (2020, 4 16). *Adalet Partisi programı [1969]*. tbmm.gov.tr: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/754> adresinden alındı